

Fjärde roten, tomt 21

Kvarteret Värnamo

Sextonde roten 1637–57

Hörnet mellan Kyrkogatan 43, norra sidan och Ö. Hamngatan 44

Åttonde roten 1657–70

Anders (Andries) Seth (Sethe) R16 VIII

1639 års borgarlängd: ”Brukar Sijden och kledehandel.”

1637–38, 1641–43, 1645: 5 mtl, 1639–40, 1644: 4 mtl, 1646, 1648: 2 mtl

Stamfadern för den grevliga släkten von Seth siden- och klädeshandlaren Andries Seth, bör ha byggt sitt hus sommaren 1633, ty då betalade han för 3 500 tegel. Enligt Wilhelm Berg härstammade han från en patriciersläkt i Frankfurt am Main. På holländsk härstamning tyder enligt Fröding namnformerna Andries och Ratke, som hans son sedermera *krigskommissarie Ratke Seth* hette (se Gbg K 14.3.1656). I februari 1667 sände mågen *Lorentz Johansson Braun* å sin hustru *Margaretas* vägnar och Andries Seths övriga arvingar enligt Göteborgs RR arvingarnas svåger *Martin Twist* till Lybeck med fullmakt att utfordra något arv.

Vid kämnärsrätten behandlades den 21.11.1655 ett krav på betalning för vad Andries Seths hustru (*Dorothea Clambeck*, död 1646) hade förtärt hos *Adam Herwegh*, innan hon (den 21.10.1627) gifte sig med Andries Seth.

Andries Seths syster *Gesche Seth*, död 1648, gifte sig 26.2.1637 med *handlanden Martin Dreijer*, död 1659 (omgift *Metta Bruun*), som var Andries Seths barns förmyndare (Gbg K 7.1.1652).

Andries Seths arvingars hus såldes till den från Hamburg inflyttade

handelsmannen Johan Elers

(bosatt här 1647–58), död 1663 som betalade huseköpspenning med 30 d smt den 3.9.1646, vilket bör ha betytt ett inköpspris omkring 900 daler. Johan Elers köpte också *sal.rådman Svenssons* gård norr härom. Se därför biografi tomt 4.20.

Johan Elers änka *Ingrid Eilking* överlät denna gården som skuldbetalning till sin bror

Håkan Eilking

1662–67,

som flyttade från Göteborg till Kristinehamn, där han blev rådman. Här i Göteborg hade han sysslat med stångjärnshandel. Sal. rådman Eilkings änka *Annika Band* vände sig den 13.5.1693 till Kristinehamns RR ang. sin mans resterande lön. Hon var dotter till *Nils Adriansson* (se 4.27 v och Gbg mag. prot. 23.10.1671).

Den 31.1.1670 uppbjöds första gången Håkan Eilkings tomter, som sålts till

Jacob Lauterbach

burskap 10.3.1670, bosatt här 1671–74, änkan 1675, M1676 *Annika Lauterback*, köpmansänka, 1 tomt).

I källorna rörande Göteborgs invånare påträffar man Jacob Lauterbach första gången i underrätten den 12.6.1667. Då hölls på begäran av *Hans Jungs* och *Hans Ellers* i Hamburg betjänt *Samuel Hertels* begäran förhör med *Sven Larsson Böcker* och *tjäruhovsmästaren Bengt Nilssons* dräng *Johan Torbjörnsson* angående tolv läster tjära, som dessa hamburgares dåvarande tjänare Jacob Lauterbach inköpt av *Jacob von Akern* och sedan hade utskleppats från tjäruhovet av *skepparen Berendt Berendtsson*. Tjären hade varit av den beskaffenhet, när den utskleppades ”sådan, som all annor köpmanstiära plägar vara, då den ifrån landet ahnkommer”.

Sämre betyg fick det vin, som Jacob Lauterbach sålde. ”Försiktig” *Jöns Olufsson* klagade i rådhusrätten den 5.8.1674 för rådhusrätten i Karlstad över att de två halvåmar franskt brännvin, som han hade erhållit förra hösten ”och de två halvåmar spanskt vin, som han nu något före Persmässan fick från handelsmannen i Göteborg Jacob Lutterbak, var helt oduglige. Hvilket Rätten proberade och befann så i sanning. För den skull blev Jöns Olufsson förbuden, att något sälja av sådant falskt gods”.

Ursprungligen var Jacob Lauterbach enligt vad det framgår av domboken den 5.12.1672 bosatt i en gård ägd av *Jacob von Akern*. Dennes svåger *Jacob Herten* (f.ö. morbror till *David Amia* (nummer två)) tog efter sin *hustru Catharina von Akerns* död (begr. 15.8.1669) sin tillflykt till svågern. Han skulle betala kosthåll med 4 rdr för var vecka och hushyra ”efter det Jacob Lauterbach blev utdriven och Jacob von Akern icke hafwer då gården mottagit” (vad detta nu kan innebära).

Jacob Lauterbach gifte sig 26.8.1668 i Christine församling med *fru Anna von Berck* (”von Barg”). Med stor sannolikhet var hon syster till den *Wilhelm von Berck*, som var fadder, när *Jörgen Grave* döpte sin dotter *Catharina* den 20.12.1668, när Jacob Lauterbachs dotter *Anna Magdalena* döptes den 11.6.1669 och när *Wilhelm Amans* dotter döptes den 1.12.1670. 1686 hade Wilhelm Berck anledning att stämma orgelbyggaredottern *Rangela Horn* för brutet äktenskapslöfte. Det anfördes, att Rangela skulle ha spelat listigt med Wilhelm v. Berck. Hon hade följt hans moder till graven tillsammans med hans syskon. Hennes far hade bekräftat förlovningen med en redd måltid. Men *Olof Björnsson* kom emellan och hon gifte sig med honom den 29.11.1670. Det var Rangela Horns andra äktenskap: hon hade tidigare varit gift med den i april 1667 avlidne *Claes Cornelius Bihl*. Vem var Wilhelm von Bercks mor, som Rangela hade följt till graven? Denna mor måste ha avlidit under Rangelas änketid 1667–70.

I bakugnslängderna hittar man Jacob Lauterbach först nämnd 1669–70 i dåvarande tredje, senare fjärde roten, då det talas om ”Jacob Lauterbach och samtliga Nellike Jordans arvingar” (se 4.28, kv. Bokhållaren). Denna Nelke Jordan gifte sig den 12.10.1647 med *Lorentz Johansson Brems* (el. *Bröms*) – ej *Bruns*, som W. Berg skriver – och efter Lorentz Brems död den 11.3.1656 med *skepparen på Salamandra Cornelius Petersson Swart*. I det första äktenskapet föddes 1648 *Anders Brems* (död 1680) och 1650 *Christina Brems*, begravd den 16.7.1676 i Christine församling. En dotter var också *Cornelia Brems* (född 1652, begr. 17.1.1716), som 22.5.1678 gifte sig med *Peter von Egmont*, som övertog gården 4.28 efter Anders Brems död.

Nelke Jordans arvingar fick den 7.2.1670 fasta på *Wilhelm Fellbiers* gård. Den 30.10.1673 återlämnade Jacob Lauterbach den skrift, som *Annika Fellbier* sänt honom. Han sade att han inte hade något att beställa med saken. Pengarna stod ”i parato” hos hans svåger Anders Brems, som köpte gården av Wilhelm Fellbier. Han hade förklarat sig villig att lämna ifrån sig pengarna, när han å sina och sina syskons vägnar nadrade (d.v.s.i egenskap av närmaste granne klandrade någon annans – i detta fall *Johan Hackers* – köp) och tillträdde gården. Den 7.4.1674 förklarade

Jacob Lauterbach, att han aldrig hade haft någon penning om hand, som gällde den fellbierska gården eller fått någon del i den *med sin hustru* utan hans svåger Anders Brems stod för köpet. Men de pengar som tillkom Willhelm Fellbiers bror *Vincent Fellbiers* dotter *Annika* ville Lauterbach behålla hos sig, eftersom Anders Brems var skyldig honom pengar. – Av detta kan man utläsa, att Anna och Wilhelm von Berck var halvsyskon till Anders Brems, vars mor var Nelke Jordan, begravd den 7.8.1668 under Rangela Horns första änkeperiod. (W. Berg har den felaktiga stavningen Hieltje Jordan i sin tryckta utgåva av Christine kyrkobok). Rangela blev änka på nytt och gifte sedan om sig med *Ephraim Habicht*.

Handelsmannen Jacob Lauterbach konstituerades den 25.5.1671 till bisittare i stadens underrätt ”detta år igenom till dess terminen om är”, varför han avlade sin domareed.

Jacob Lauterbach var inte 38 år gammal, när han den 12.8.1675 avled i Stockholm som riksdagsman. Han begravdes inte förrän den 12.3.1676 i Göteborg.

Värderingsmännen *handelsmännen Lars Hansson* och *Peter Månsson* samt *Hans Joensson snickare* tillsattes den 5.12.1679 för Jacob Lauterbachs änka Annas skuldbetalning till *borgaren i Marstrand Jöran Jacobsson*.

Enligt resolutionsboken den 14.2.1681 bestämde man accisen för den källarfrihet, som Jacob Lauterbachs änka erhållit till 500 d smt. Den 20.1.1682 bestämdes det, att hustru Anna Lauterbach skulle njuta stadskällarefrihet för 1682 för så hög avgift, som han hade givit under föregående år. ”Däremot hon samma frihet med gott och uppriktigt vin så bruka skall som det henne försvarligt falla kan”.

I sammanhang med att gården värderades 1691 efter Anna von Bercks död berättade *Peter von Egmont*, som var förmyndare för Lauterbachs omyndiga dotter, att fädernearvet för Jacob Lauterbachs barn hade uppgått till 2 100 daler courant vid avvittningen den 15.9.1682. Någon vecka efter denna avvittning hade änkan gift om sig med

handelsmannen Johan Buchow

som av Göteborgs stad den 30.6.1685 begärde att få de pengar, som hans hustru pro resto hade att fordra för resa och underhåll, som hennes sal. man Jacob Lauterbach borde erhålla ”för den tid, som han 1675 var riksdagsman i Stockholm, där han ock dödde”

Det nya äktenskapet blev inte lyckligt. *Hustru Agneta Bock* vittnade vid rätten den 4.5.1693 om att sal Anna Lauterbach gråtande hade berättat, att Johan Buchow plågade henne som den onde plågade Job för att hon skulle förändra barnens utfästa arv nedåt. Den 30.1.1694 gifte Johan Buchow om sig med *jungfru Justina Östring*. Hon fortsatte Anna Lauterbachs källarverksamhet. Jacob Lauterbach hade sönerna *Jacob*, *Johan* och *Conrad*. Dottern Anna Magdalena (död 1739, begr. 2.2.s.å.), gifte sig den 8.12.1695 med

handelsmannen Hans Koopman

född 1663 som son till *Peter Coopman* och *Maria Jürgensson*. Han svarar för gården enligt tomtoreslängderna från 1696 till sin död 1748, 85 år gammal (begr. 8 jan.) Enligt Berg I:2, 351: Erhöll burskap som handlande 9.11.1696, varvid han erlade 9 daler i burpenningar och hade *David Amia* som borgensman. Bisittare i Handelsgillet 1702, ålderman 1707. Fänrik i borgerskapets kår 30.10.1702, kaptan 1705–12. Bisittare i kämnärsrätten. Han utsågs den 25.4.1725 till rådman ”såsom en gammal och förfaren man”. Han var också tyska kyrkans föreståndare och ålderman i Handelsgillet. Han erhöll 1732 Kungl. Maj:ts privilegium på ”sillfisket i Nordsjön”. Bouppteck-

ningen efter honom och hans hustru den 12.2.1748 visade en förmögenhet av 32 236 d smt, därav hus och tomt på Kyrkogatan i hörnet av Östra Hamnen 2 818 daler, 4 ödetomter i hörnet av Drottning- och Korsgatorna 2 025 daler, hus och halv framtomt vid Lilla Bommen med fabrik och spinneri, 451 daler 25 öre, 1 helt hemman skatte Gunnebo i Fässberg, 1 200 daler, en skattekvare i Mölndal, 400 daler samt en stamp i Mölndal 3 900 daler.

Här följer uppgifter om Hans Coopmans klädestillverkning hämtade ur Olga Dahls hösten 1990 skrivna artikel om Hamréns resa i södra Sverige 1742:

Rådman Hans Coopman var länge huvudintressent i en klädesfabrik, som uppbyggts, sedan handlanden, sedermera *burggreven Hans von Gerdes* fått privilegium att anlägga en sådan. Nästan omgående övertogs detta av *David Amija d.y.*, *Henrik Braun-Johan*, *Maccabeus Thornton* och *Johan Manorgen*. En yllefabrik i hörnet av Drottninggatan och Korsgatan uppfördes och kallades Manufakturiehuset (tomt 4.32). Att denna tomt kallades Vinkeln berodde på att ordet ”winkel” på nederländska betyder ’verkstad’ (i modernt språk oftast ’butik’): även fabriker utanför fästningsvallen bar detta namn. Efter dödsfall i kompanjongruppen sökte David Amija en ny medintressent i Hans Coopman. Stenhuset med fabriken brann 1721 men hade återuppbyggs å annan tomt 1723.

Men var? Hans Coopman tycks ha haft svårt att få tag på lämpliga tomter till sin industriella verksamhet.

Han berättade i en inlaga till magistraten 1739 (EIIb:21, den 11 dec), att hans och hans kompanjoners härvarande klädesmanufaktur ämnade låta inrätta ett ullspinneri och för detta ändamål behövde ett ”fullkommeligt stoort Rumb, utij hwilket iag dhe til bem-te Spinnerie antagna Folken jemte theras Spinnrånckar och redskap kunde hysa till thess wij något längre fram fåhr tillfalle ett eget huus på den af Staden redan för detta begiärte Tompten”. Han var inte buskablyg: han begärde att få använda det i Stadshuset ”åfwan uppå befinteliga Stoorå Rummet” till ullspinneriets inrättande.

Den 23.2.1740 (EIIb:23) begärde Hans Coopman att få utvidga Klädesmanufakturiet med ett nödvändigt eget ”Wärckshuus så til ullens spinnande som Klädeswåfwenss beredande, färg- och pressande”. Till den begärda åbyggnaden hade han utsett den vid Drottningporten belägna och staden tillhöriga obrukade och ödeliggande tomten (se Bodman GÄI:125), något som icke beviljades honom bl.a. under hänvisning till att kanalvattnet skulle bli fördärvat av det färgeri, som Koopman tänkte anlägga. Bengt Wilhelm Carlberg ville vid den begärda tomten utstaka plats för ett fiskaretorg. Resten skulle bli för trångt för Coopmans fabrik.

I början av 1740-talet inköpte Hans Coopman framtomten av 10.4 i kvarteret Klädespressaren: där hade tidigare klädesvävaren *Sven Parling* bott. Varken Maja Kjellin eller Bodman nämner i sina arbeten, var den Coopmanska fabriken låg efter 1723 och fram till dess den halva tomten inköptes på 1740-talet. Inom fästningsvallarna förefaller den icke att ha legat. I bouppteckningen efter Hans Coopman 1748 värderas *ödetomterna* vid Korsgatan och Drottninggatan 4.32 till 2 025 d smt, dessutom nämnes den halva framtomten vid Lilla Bommen med *fabrik och spinneri*, ett helt hemman Gunnebo i Fässberg, en skattekvare och en stamp, båda i Mölndal. I tomtöreslängderna kallas nu 4.32 Manufakturietomten under det att Dahlgrens färgeri 9.17½ kallades Manufakturiehuset

Den 31.7.1741 uppdrog Kungl. Maj:t åt Rikets Ständers manufakturkontor att uppgöra en ”repartition”, d.v.s. en fördelning av vad som ankom på de olika klädesfabrikerna att producera för regementenas räkning. Denna plan underställdes Kungl. Maj:ts och Riksens Ständers Krigskollegi-

um. Hall- och manufakturrätten i Göteborg underrättades genom en skrivelse den 22.6.1742 att det ankom på den Koopmanska fabriken i Göteborg att förfärdiga och leverera kläde och Boij till munderingar för följande regementen:

Wästgöta kavalleriregemente

Herr Generalmajor Zanders infanteriregemente för 818 mans livmundering

Wästgöta Dahls Regemente 1.200 man Livmundering

Elfsborgs läns Infanteriregemente.

Skrivelsen undertecknades bl.a. av A. V. Drake och Prochaeus (Göteborgs hallrätt EI:1).

En sådan plan hade säkert uppgjorts redan för 1740, ehuru den inte är bevarad i Göteborgs hallrätts arkiv. Där förekommer följande notering i hallrättens protokoll för den 29.2.1740 (AI:1): Hallrätten hade låtit sig förekalla följande mästare och arbetare under Herr Rådman Hans Koopmans klädesfabrik nämligen:

Åldermannen Jonas Jonsson Parling

Mäster Michel Jonsson

Mäster Sven Håkansson

Mäster Wilhelm Tranman

Mäster Jonas Apelman

Mäster Måns Ström

Mäster Sven Dimberg

Mäster Johannes Apelman

Mäster Pehr Ahlman

Å *Mäster Petter Normans* vägnar var *altgesällen Isak Stake* och å *avlidne mäster Grams* änkas vägnar *Lars Sandberg* tillstädes. (De flesta av de uppräknade mästarna var bosatta i kvarteret Klädespressaren vid Lilla Bommen.) Hallrätten meddelade dem, att rådman Koopman fått Krigskollegii uppdrag att låta tillverka större kvantiteter kläde och boj än som ditintills skett. Eftersom de nämnda mästarna åtnjöt de förmåner, som Kungl. Maj:ts ”allernådigst gifne Manufakturprivilegier” innehöll, så förmanades mästarna att skaffa sig tillräckligt arbetsfolk för uppgiften. De skulle också göra ”sin högsta flit att deras wärcktyg komma igång och arbetet med all sorgfällighet blifwer fortsatt, i annor händelse will Herr Rådman Koopman förse sig med andra arbetare, då desse der igenom sine privilegier komma att blifwa dem förlustige. Her på utfäste sig ofwännämnde mästare att de efter högsta flit skall sin skyldighet efterkomma, der med de gjorde afträde”.

Hamrén ger följande skildring av den Koopmanska verksamheten 1742:

”I:o Rådman Koopmans, som är en gammal och på mästerie inrättad Fabrique och bestod nu för tiden af 16 stohlar til gröfre kläden och Comiss-gods. Rådman Koopman har wäl eget Öfwerskiärerierie men hölt nu för tiden på att upbygga och inrätta eget färgerie, ty alt hit intill har han härutinnan betienat sig af färgare Dahlgren, en förfaren och beskiedelig man. Under Wallins frånwaro och sedan dess tillwärkningar afstannade, har han äfwen gifwit Mäster Hobert (d.v.s. Anders Magnus Haubert) arbete, som under den tiden för honom tillwärcat 70 à 80 st. Rasker och scha-

longer.” Gösta Bodman (GÄI:91) följande ägarelängd för Coopmans klädesfabrik: Grundad 1690 av Braun Johan. Därefter Amija – Coopman – *Busck* – *Kihlbaum*. Upphörde 1799.

Anders Magnus Haubert drev egen fabrik 1744–45. Han efterlystes på grund av ett obetalt lån på 1000 rdr 1753. Göteborgs hallrätt uppgav då enligt Bodman (GÄI:138), att Haubert ”wäl warit här i staden några år och som Stoffwäfware först arbetat hos Fabriqueren Anders Wallin och sedan under eget förlag, sedermera skall han år 1745 hemligen begivit sig här ifrån orten till Stockholm.” Han förblev försvunnen och skulden obetald.

1750 tillhörde den halva framtomten 10.4 vid Lilla Bommen rådman Hans Coopmans arvingar. Den 5.7.1751 utauktionerades ”avlidne rådman Hans Coopmans och Söners vid Lilla Bommen utmed vällen emellan herr Erasmus Bismarcks hus å ena och klädesmakare Ströms å andra sidan belägna hus och gård, som består av en halv tomt och nyttjas portgången samfällt med bemälte Ström”. Fastigheten inropades av Hans Coopmans söner *hovsekreteraren Jacob Coopman* och *fabrikören Carl Coopman* (genom murmästare *Joh. S. Ranke*) för 800 d smt. Jacob Coopman och hans bror Carl Coopman lät den 7.9.1761 uppbjuda även baktomten till 10.4 med därå varande åbyggnad, värderad till åtta hundra d smt, som de tillbytt sig mot 10.8 av *kassören Assmund Ådahl* enligt en skriftlig avhandling den 1.7.1760. 10.8 hade de övertagit av *segelmakaren Anders Wennerberg* någon gång efter 1756. Redan 1762 svarar i stället deras syster *Marias Coopmans* och *borgmästare Anders Hansson Buscks* söner *handelsmännen Hans och Jacob Busck* för disponentskapet för yllefabriken och gården. 1765 var det Coopman-Busckska ylleväveriet med sina 75 000 d smt i tillverkningsvärde näst störst av stadens yllefabriker Men 1775 har gården övergivits som klädesfabrik, ty då svarar *amiralitetskammardrängen Jonas Gustafsson* för tomtöret.

Nu fortsätter redogörelsen för tomt 4.21:

1750–60 Handelsmannen (1760 fabrikören) Carl Coopman: 1759 tillsammans med hovsekreterare Jacob Coopman och Jungfru *Ingeborg Mattsson*.

Handelsmannen Johan Daniel Wetterling, som står för gården i tomtöreslängden 1760 hade av handelsmännen Hans och Jacob Busck den 1.7.1764 för 17 000 d smt tillhandlat sig deras i hörnet av östra hamnen och Kyrkogatan mellan handelsman Erik Christopherssons hus å norra och hans bakgård uppe i gatan å östra sidan belägna hus och gård. 30-penning 566 daler 21½ öre smt. Uppbjöds den 16.7.1764 för herr *Wetterlings* räkning första gången.

1775–90 *Handelsman Christian Arfvidsson*s hus

Bagaremästare Peter Björckfeldt uppbjöd 23.1.1791 Ö. Hamngatan – Kyrkogatan, vilket bör vara denna tomt 4.21, som han ägde år 1800. Han sålde den 20.6.1803 granntomten 4.20, som han 29.3.1802 inropat på auktion. År 1807 ägdes 4.21 av hans *änka Inga*. Hon sålde gården till *handlanden Emanuel Björckfeldt*, som uppbjöd den 11.5.1812 och sålde den 1814.

Senare uppbud av 4.21

4.21 uppbjöds 7.2.1814 av *handlaren Gustaf Lindström* och tillsammans med 4.20 den 9.5.1853 av *handlaren J. B. Andersson*.